

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Асен Павлов Asen Pavlov
Институция Affiliation	
Заглавие Title	БЪЛГАРСКИЯТ ТРИКОЛЪОР В ЗНАМЕНАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЦИ, ДОБРОВОЛЦИ И ЧЕТНИЦИ В ПЕРИОДА 1875-1878 Г. THE BULGARIAN „TRICOLOUR” IN THE FLAGS OF THE BULGARIAN INSURGENTS, VOLUNTEERS AND CHETNIKS IN THE PERIOD 1875 – 1878
Страници Pages	107-125
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-107/

БЪЛГАРСКИЯТ ТРИКОЛЪОР В ЗНАМЕНАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЦИ, ДОБРОВОЛЦИ И ЧЕТНИЦИ В ПЕРИОДА 1875-1878 Г.

Асен Павлов

Резюме: Изложеното разглежда трицветните български знамена, част от национално-освободителното ни движение в периода 1875-1878 г. в различни военни формирования - български чети и руско-български батальони, където вземат активно участие в процесите на Балканите, предхождащи политическото ни Освобождение. Техният вид, форма, разположение и цветово съчетание до голяма степен влияят върху днешното българското народно и национално знаме, което 147 години по-късно ни обединява и идентифицира като народ. Те, погледнати от дистанцията на времето, могат да бъдат обявени и за бойни (с цялата условност на това понятие) заради това, че под тях са воювали и проливали кръвта си хиляди българи, на които дължим нашата свобода и независимост.

Ключови думи: българско трицветно знаме; български въстаници и доброволци; чети; Старозагорско знаме; Врачанско знаме; Сръбско-турска война 1876 г.; руско-български батальони.

Създаването на българското национално знаме изразява идеите на българското национално-освободително движение през XIX в. В себе си то съхранява паметта за бурните времена на политическите борби на българския народ, посветени на неговата независимост и обединение, които ние като наследници сме отговорни да тачим, пазим и съхраняваме. Нашето национално знаме, или казано по друг начин **триколюрът** (от лат. *tricolor*, трансформирано във фр. *tricolore* – букв. *съставен от три цвята*)¹, **трицветът** или **трибагреникът**, заедно с герба, е основен дър-

¹ Tricolore. LAROUSSE (20 април 2025). <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/tricolore/79584>

жавен символ на българската държава. До окончателното оформяне и одобрение на комбинацията от настоящите му цветове - **бяло, зелено и червено, поставени водоравно**², то претърпява няколко етапа в своето развитие. Разгледаните в изследването широк кръг документални източници не само допълват темата, но също така и биха послужили за възможна отправна точка към бъдещи изследвания. Те условно могат да бъдат разделени в следните групи: *архивни и музейни източници; специализирана литература; периодичен печат и интернет ресурси.*

Архивните източници обхващат документи, съхранявани в системата на *Централен държавен архив - гр. София - фонд 3К* (т.нар. Монархически архив), *176К* (Министерство на външните работи и изповеданията (МВРИ), *686* (Петър Иванов Чолов), *Държавен военно-исторически архив - гр. В.Търново* (ф.012) и *НБКМ-БИА, гр. София- ф.5* (Кирияк Цанков), ф. 10, Архив на Възраждането, фонд 318, на о.з. полк. Ив. Стойчев и др. Допълнително е потърсена информация в Националния военноисторически музей (НВИМ) гр. София, Регионален исторически музей (РИМ) и Регионален военноисторически музей (РНВИМ) - гр. Плевен. Като част от изследването бе проведен разговор с д-р Елица Цветкова (реставратор), извършила през 2012 г. реставрацията на т.нар. *Старозагорското знаме*, а чрез г-жа Нели Стоянова, уредник при Регионален исторически музей (РИМ) гр. Враца, бяха предоставени данни за изработеното по време на Априлското въстание (1876 г.) т.нар. *Врачанско знаме*. Благодарение на доц. д-р Стоян Николов, ръководител на Научна секция „Военноисторически изследвания“ към Военна академия „Г. С. Раковски“ гр. София, предварително бяха дискутирани възможни гледни точки относно някои обстоятелства, свързани с темата.

Специализираната литература (книги). Ползвани са *спомени* на преки участници в събитията - Христо Шиваров³, Петър Берковски⁴, Атанас Илиев⁵, Захари Стоянов⁶, Мито Антов⁷, Сто-

² Конституция на Република България.Глава Десета. Герб, печат, знаме, химн, столица. чл.166. *Народно събрание*[онлайн].[прегледан на 23 април 2025]. Достъпен на:<https://www.parliament.bg/bg/17>

³ **Шиваров, Хр.** *Бележки по Старозагорското въстание.*, Стара Загора: Регионален исторически музей, 2020 г.

⁴ **Берковски, П. Ив.** *Из възпоминанията ми.* Лом: 1894 г.

⁵ **Илиев, Ат. Тр.** *Спомени:* София, Българска академия на науките, 1926 г.

⁶ **Стоянов, Зах.** *Записки по българските въстания (Разказ на очевидци), 1870-1876* : Том 1. София: издава съпруга на автора Анастасия Стоянова

⁷ **Анков, М. Ив.,** *Спомени за размирните години: 1872-1878 под редакцията на Н.Начов:* София: Българска академия на науките, 1936 г.

ян Заимов⁸, Христо Македонски⁹, Тодор Колев¹⁰, Г. Добринович¹¹, Н.В.Максимов¹², П. Гейсман¹³, *изследванията* на Димитър Страшимиров¹⁴, Величка Койчева¹⁵, Елена Хаджиниколова¹⁶, Петър Чолов¹⁷, капитан Георги Станев¹⁸ и на Иван Ангелов¹⁹, Ваня Донева²⁰. Благодарение на г-жа Дима Колева детайлно са разгледани публикуваните трудове и ръкописи на о. з. полк. Иван Кръстев Стойчев, съхранени във Военноисторическата библиотека към ВА „Г. С. Раковски“, гр. София²¹.

Отделено е специално внимание на вестниците от епохата - „Възраждане“, „Дунав“ (дигитална колекция на НБКМ), „Русский

⁸ **Заимов, Ст.** Миналото. Етюди върху Записките на Захари Стоянов. Написа Стоян Заимов, София: издава придворната книжарница Ив. Б. Касъров, печатница „Вълков“, 1895 г.

⁹ **Македонски, Хр.** Записки на Христо Н. Македонски, бивш войвода във въстанията за Освобождението на България (1852-1877). С образът на войводата две снимки от знамето на Ст. Караджа и две картини, София: печатница „Напредък“, 1896 г.

¹⁰ **Колев, Т.** Българският Доброволци във Сръбско-Турската война 1876. Исторически разказ от Т. Колев. Книжка I: Четата на войводата Панайот Хитовъ, Казанлък: Дружествена печатница „Надежда“ № 45-96, 1896 г

¹¹ **Добринович, Г.** Моите спомени 1876-1932, София, печатница „Задружен труд“, 1932 г.

¹² **Максимова, Н.В.** Две войны 1876-1878 гг. Воспоминания и рассказы изъ событийъ последнихъ войнъ.

Н.В. Максимова (Бывшаго корреспондента на театръ военныхъ дѣйствій) въ двухъ частяхъ. Часть I. Война въ Сербіи.—Часть II. Война въ Болгаріи. С.Петербургъ.; издание книгопродавца И. Л. Тузова 1879 г.

¹³ Гейсман, П. Славяно-турецкая борьба 1876-77-78 гг. и ее значение в истории развития восточного вопроса.

¹⁴ Мысли, воспоминания и впечатлѣнія П.Гейсмана бывшаго участника войнъ 1876 и 1877-78 годъ

¹⁵ Часть I Сербско-турецкая война 1876г. съ тремя картами. Складъ изданія у В.А.Березовскаго. С-Петербург: Колокольная, собственный домъ № 14. 1887

¹⁶ **Страшимиров, Д.Т.** История на Априлското въстание. томъ I. Прѣдистория. Пловдив: Пловдивска Окръжна Постоянна Комисия, 1907 г.

¹⁷ **Койчева, В.** Старозагорското въстание 1875 г., София: издателство на Отечественя фронт, 1975 г.

¹⁸ **Хаджиниколова, Е.** Българите и Сръбско-турската война 1876 г., София: издателство на Министерството на отбраната „св. Георги Победоносец“, 1996 г.

¹⁹ **Чолов, П.** Българските въоръжени чети и отряди през XIX. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2003 г.

²⁰ **Кап. Станев, Г.** Клетва и даването ѝ под военните знамена въ свързка с описваните събитията от 1867-1909., София: печатница С. М. Стайков, 1909 г.;

²¹ **Ангелов, Ив.** Враца и врачани в борбата за освобождение от турско иго, издава Враца: Градски народен съвет, 1957 г.

²² **Донева, В.** Юбилеен сборник. Доклади и научни съобщения от V национална научна конференция „От Регионалното към Националното - история, краезнание и музейно дело“ на историческия музей в Полски Тръмбеш, Велико Търново: издателство „Абагар“, 2012 г.

²³ **Стойчев, Ив. Кр.** Българското народно знаме (Исторически скици), София: печатница „Български подем“, неизвестна година; **Стойчев, Ив. Кр.** Въпросът за народното знаме в Учредителното събрание. В.; Родина, год. I (1938) кн. 1 от 1938г., София: печатница С. М. Стайков, 1939 г.; **Стойчев, Ив. Кр.** Знамена и Ботйовата чета: Неизследвани въпроси. София: печатница на военно-издателския фонд, 1940 г.; **Стойчев, Ив. Кр.** За първообраза на българското знаме според чл.23 от Конституцията., София, 1941 г.; **Стойчев, Ив. Кр.** Знамена въ и за българското опълчение, София: печатница на военно-издателския фонд 782, 1943 г.;

инвалид“ (Библиотека на Президента на Руската федерация), а така също и на *илюстрованите седмичници* – английския „The Illustrated London News“, френския „Le Monde Illustré“, руския „Всемирная иллюстрация“ и немския „Illustrirte Geschichte des Orientalischen Kriegs von 1876-1878“, а благодарение на сайта *Геральдика* е ползвана любопитна информация, свързана с развитието на знамената и в частност с националното през вековете.

По дефиниция *знамето се свързва с историята* на отделните народи и символизира тяхното минало, настояще и бъдеще, а в исторически план едва през XV в. то придобива смисъл и на държавен символ. Неизменна част от знамето е неговата дръжка, която обикновено в горния си край е във формата на копие. Освен военен, то се възприема и като *държавен символ*, а съществуват и данни, които сочат, че чрез неговото предаване са прехвърляни и права върху земя. Смята се, че първото трицветно (*принцово*) знаме се появява в Нидерландия по време на войната ѝ за независимост срещу Испания се предполага, че то е вдъхновило по-късните трицветни знамена във Франция и Русия. Френското триколюрно знаме се превръща в един от символите на новите политически идеи, насочени към промяна на съществуващия политически ред в Европа. Появата на българския трибагреник се обуславя от *исторически* и *политически* причини.

Историческите отразяват конкретни етапи, свързани със съпротивата срещу османското иго, от падането на Втората българска държава (XIV в.) до окончателното ни Освобождение (1878 г.).

Политическите се свързват с *борбата за независимост* на българския народ за отхвърляне политическото господство на Османската империя и постигане на *политическа автономия* под формата на *пълно* (самостоятелно, държавно) или *частично* самоуправление (васалитет). Ето защо при зараждането на национално-освободителната ни (революционна) и политическа идеология знамето символично изразява политическите ни искания и борби.

Именно с неговото зараждане в началото на 60-те години на XIX в. се смята, че Георги Стойков Раковски вдъхновява и създава няколко бунтовнически знамена, оставили следи в нашата история. На първо място трансформира старото хайдушко знаме в двустранно, с квадратна форма, изработено от зелен плат, на което от едната страна стои изправен златен лъв под надпис „Свобода или смърт!!!“, а от другата пише „Бог с нами напред!!!“, с което придобива ново символично значение в борбата срещу робителя. Тази форма, цвят и девиз бързо ще се приемат и ползват у нас почти до Освобождението. Предполага се, че по време

на престою си в Одеса (1858г.) Раковски замисля друго знаме, което вероятно е останало само идеен проект²². *Третото знаме*, за чиято изработка има сигурни данни, е описано като *троецветно, със златен лев по средата, и надпис „СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ“*. По писмени спомени е изработено за Първата българска легия (1861 г.) и с него нашите доброволци влизат в сражението за Белградската крепост. Последващата му съдба е противоречива и неясна, а опитите да бъде издирено и върнато не се увенчават с успех²³. Проучванията на Ив. Кр. Стойчев описват разположението на неговите цветове по два начина - веднъж те са разположени хоризонтално, от горе надолу: *горе – зелено* (или синьозелено), *в средата – бяло*, *долу – червено*, (идентично с това на Димитър Ценович²⁴), а на друго място са описани хоризонтално, от горе надолу, по следния начин: *горе – червено* в средата - *бяло*, *долу – зелено* (синьозелено), идентично с това на Филип Тотю²⁵, видно от фотография на *италианско*²⁶ знаме, съхранявано днес в НВИМ.

Появата на българските трицветни знамена съвпада с политическите процеси на Балканите от края на 1874 г. до Берлинския конгрес през лятото на 1878 г. Началото им започва с избухналото въстание в Босна и Херцеговина, което фокусира вниманието върху региона, засяга пряко Сърбия и застрашава нейния крехък автономен политически (васален) суверенитет спрямо Османската империя. Последната се озовава в центъра на сложен водовъртеж от политически противопоставяния и временни съюзи между Великите сили на Балканите²⁷. В тях важна и съществена роля по време на разглежданите събития ще изиграят действията на *руските славянски комитети*, създадени през 50-те и 60-те години на XIX в. в Петербург, Москва и Киев. На пръв поглед те са естествено продължение на руската външна политика или най-малкото действат с нейното мълчаливо одобрение, но в техните действия и политики се забелязват нюанси. Избухването на въстанието в Босна и Херцеговина през 1874 г. привлича вниманието им, а едва в края на 1875 г. - началото на 1876 г. те, със свои

²² Флаги государств мира. *Огералдике.ру* [онлайн].[прегледан на 22 април 2025]. Достъпен на: <http://ogeraldike.ru/books/item/fooo/soo/zoo000007/index.shtml>;

Горски пътник. Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“. Дигитални колекции. [онлайн].[прегледан на 23 април 2025]. Достъпен на: <https://digital.libsu.uni-sofia.bg/>; **Стойчев, Ив.Кр.** *Българското народно знаме.....*София: неизвестна година, с. 3-5;

²³ *Пак там*, с. 5-8; **Берковски, П. Ив.** *Из възпоминанията ми.* Лом: 1894г., с.59;

²⁴ НВИМ, инв.№ 012 V-A-299

²⁵ а може би и на изгубеното за нас знаме на П. Хитов. В: *Пак там*, инв. № 012 V-A-184

²⁶ сигн.. IV 03417, Министерство на отбраната, отдел „Ведомствен архив“;

²⁷ Австро-Унгария и Великобритания, които подкрепят Османската империя срещу Руската империя – б. а.

кампании в подкрепа на въстанието, раздвижват и мобилизират руското общество.

Към днешна дата остава загадка чия е първоначалната идея за появата на няколко български трицветни знамена в периода 1875-1878 г., които оформят днешния *български национален трибагреник*, което преминава през няколко кратки етапа, свързани с конкретни събития. За начало може да се приеме подготовката на Старозагорското въстание (септември 1875 г.), преминава се през потушеното с особена жестокост от османските власти Априлско въстание (април - май 1876 г.) и Ботевата чета, последвано от с включването на български доброволци в Сръбско-турската война (юни 1876 - февруари 1877 г.), за да завърши с участието на български чети през Руско-турската Освободителна война (1877-78 г.) и Родопското въстание (март-септември 1878 г.). Във всеки един от тези етапи българското трицветно знаме изпълнява ролята на *въстаническо* (1875-76 г.), *доброволческо* (юни 1876 - февруари 1877 г.), а така също и *четническо* (август 1877 - септември 1878 г.). От този период българското трицветно знаме съдържа две групи цветове, една от които може да се определи като основна – **бяло и зелено**, а друга като *допълнителна* – **синьо, синьо-зелено и червено**, като заедно с тях присъстват и други типични елементи от епохата - *изправен златен лъв, православен кръст и девизът „СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ“*. Тяхната подредба и съчетание между отделните цветове няма точно определена зависимост.

Изработката на първото народно трицветно знаме се свързва с опита за въстание в град Стара Загора през есента на 1875 г. През лятото на същата година Българският централен революционен комитет (БРЦК) взема решение за бунт в Търново (определен за главен), Старозагорско и Шуменско. Неговата крайна цел е чрез въоръжени действия **да постави** пред Великите сили въпроса за българската свобода и независимост. На 21 август 1875 г. е утвърден планът за въстанието, а в началото на месец септември в Стара Загора пристига определеният за апостол Стефан Стамболов, който веднага се заема с организацията му, като въстанието е определено да избухне на 16-ти същия месец.

Старозагорското знаме е еднократно, двустранно, трицветно знаме, изработено от коприна. От двете му страни има единични фигури, като от едната има изправен лъв с надпис над него „СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ“, оформен с апликирани, изрязани от плат букви, а от другата - православен кръст с надпис над него „Свобода или смърт“, залепен и изрисуван с туш върху хартия. Двете фигури са поставени в *медальон*, образуван от памучна елипса. Знамето е изработено и ушито от баба Стояна, майка на

братята Михаил и Георги Жекови, по-късно убити във въстанието. Фигурата на лъва е изрисувана от члена на комитета и учител по краснопис Христо Куртев, а знаменосец е Койчо Георгиев (Георгиев). Според сведения от инвентарната книга на знамето, съхранявана в РИМ-гр. Стара Загора, неговите предполагаеми цветове, разположени хоризонтално от горе надолу са: синьо, зелено и червено, а размерите му - **110 x 130 см** (дължина x височина). При направена инвентаризация през 2009 г. цветовете му (разположени хоризонтално от горе надолу) са коригирани на **бяло, зелено, червено**²⁸. Корекция е направена и при размерите му, които се променят на **137 x 132 см**, (дължина x височина). За това знаме в статия от 2022 г. (със снимка от неясен източник) се твърди, че при освобождението на Търново е връчено на VI пеша дружина от Българското опълчение, което категорично не намира потвърждение в документални източници от епохата.

При проведена беседа с реставратора на знамето от 2012 г. д-р Елица Цветкова и благодарение на нейната отзивчивост, както и на писмените доклади, посветени на техники на реставрация на текстил, които тя ми предостави, може да допълним информацията за него. Изработените букви от надписите на знамето са изрязани от небагрен памучен плат, апликирани с лепило от яйчен белтък и жълтък върху коприната. От такава тъкан от едната страна са изработени медальонът и кръстът, пришити първоначално към коприната, а от другата е изрисуваната фигура на лъва. Ушито е на шевна машина с равномерно и правилно изработени ръбове и подгъви, което говори за уменията на неговия шивач. Д-р Цветкова подчерта, че сегашното състояние на знамето е изключително тежко поради съвкупност от различни фактори: *неправилно съхранение от Освобождението до наши дни, техниките и методите, използвани при реставрацията му през 60-те години, несъобразяване с препоръките на реставраторите за начина на излагането му в РИМ-Стара Загора и т.н.* По най-важния въпрос, за цветовете на знамето, тя обърна внимание на приемането му в Лабораторията по реставрация към Централния музей на народната армия (ЦМНА), където знамето е описано със следните цветове – **синьо** (най-горна), **зелено** (средна) и **червено**

²⁸ Страшимиров, Д.Т. *История на Априлското въстание.....*: Пловдивъ: 1907 г., с.171-179; Койчева, В. *Старозагорското въстание 1875 г.* София: 1975 г., с. 19-20; *Пак там*, с. 29 - 30; *Пак там*, л. 34-35; *Пак там*, с. 38-40; *Пак там*, с. 44; Шиваров, Хр. *Бележки по Старозагорското въстание*. Стара Загора: 2020 г., с.50; **Илиев, Ат. Тр.** *Спомени*, София: 1926г., с. 140-142; кап. Станев, Г. *Клетва и даването и.....*, София: 1909 г., с. 44-47; **Донева, В.** *Юбилеен сборник. Доклади и научни съобщения.....* Велико Търново: 2012г.; с.104-106; **Донева, В.** *Българското знаме се ражда в Старозагорското въстание*. *NBP.bg* [онлайн]. [прегледан на 24 април 2025]. Достъпен на: <https://www.nbp.bg>

(най-долна). И ако за долната и средната част при реставрацията тя намира доказателства за цветовете чрез остатъчно оцветяване след премахване на памучната елипса от медальона, то най-горният цвят (**синьо**) остава спорен и недоказуем. И въпреки че към този момент, а видно и от снимки, горната ивица е избеляла и се възприема за **бяла**, при следваща реставрация биха могли да се вземат нови мостри от коприната, които да се подложат на различни видове спектрални и микроскопски анализи. С всички условности при изследване на такъв тип деструктурирани материали би могло все пак да се направи анализ на тъканите, да се установи произходът на багрилата и т.н.²⁹

При опитите за изясняване цветовете на знамето в спомени на преки участници в събитията, се установява, че те не оставят по-конкретни или потвърждаващи се данни за това. Някои си спомнят или само неговия надпис, или че то не е било довършено, без да дават повече подробности. Такива неясноти съществуват и около неговото спасяване и съхранение до наши дни. Единствен Захари Стоянов като очевидец споменава, че знамето е разковано, след като знаменосецът решава да се прибере в Стара Загора и поне до с. Елхово се движи заедно с групата бунтовници. Според Ваня Донева то е оставено на съхранение от Стефан Стамболов в Търново, в дома на Михаил Сарафов. Ако това е вярно, остава загадка защо не е ползвано през Априлското въстание. Друг елемент също повдига редица въпроси. Това е *медальонът* в знамето на горнооряховските въстаници (по-късно знаме на IV пеша дружина от Българското опълчение), което може да се приеме за *идентичен* с този на старозагорци. Независимо от липсата на категорично становище за цветовете му, то може да се приеме като *етап* (а не първообраз) от развитието на трицветните знамена, част от нашето националноосвободително движение.

След неуспеха на „старозагорското приключение“ от последвалия разпад на БРЦК постепенно ще се оформят *Гюргевският революционен комитет* и *Человеколюбивото настоятелство*, които пряко ще се обвържат с националноосвободителното движение до октомври 1876 г. В *Гюргевския революционен комитет*, създаден през ноември - декември 1875 г. се събират част от апостолите, участвали в неуспешното Старозагорско въстание, за да осъществят подготовката за следващото въстание през пролетта

²⁹ Цветкова, Е. Проблеми при консервацията и реставрацията на исторически текстил с преходна адхезивна обработка. 40 години КАТЕДРА РЕСТАВРАЦИЯ. Сборник доклади от юбилейна конференция. Национална художествена академия, София, 01.11.2013 г., с.102-104; Протокол № 40 от 14юли 1963 г. на Централния музей на Народната армия (днес НВИМ);сигн. IV-07339 и IV 07340, Министерство на отбраната, „Ведомствен отдел“

на 1876 г., като изработват правилници за подготовка на въстаниците, страната е разделена на до пет революционни окръга и т.н. Подготовката протича на фона на въстанието в Босна и наближаващата война между Сърбия и Османската империя, което принуждава последната да държи на гарнизон и в резерв допълнително количество войски в района на Ниш, Видин и София. Априлското въстание е потушено с особена жестокост, без да подбира средства, с варварски методи, но то изпълнява основната си цел – привлича вниманието на Русия и Великите сили върху решаването на българския въпрос. *Човеколюбивото настоятелство*, по-късно преименувано на *Българско централно благотворително общество (БЦБО)*, помага на българските доброволци в Сръбско-турската война през 1876 г., а т.нар. *Добродетелна дружина* по онова време не взема никакво участие³⁰.

От периода на Априлското въстание до момента са известни две *въстанически трицветни знамена*. *Първото* от тях е изработено от Врачанския революционен комитет (т. нар. *Врачанско знаме*), а *второто* е част от Ботевата чета. Съществуват и снимки на още две, за които само се предполага, че са въстанически.

През септември 1875 г. Мито х. Мицов е изпратен от Врачанския комитет в Букурещ да установи връзка с БРЦК, а месец по-късно той се завръща в града заедно със Стоян Заимов и Иваница Данчев. С възобновяване на дейността му (според някои автори на 22 октомври 1875 г.) комитетът взема и решение да ушие *въстаническо знаме*. За изработката му е закупен атлас (бял, зелен и син), координацията е възложена на баба Йота Савова, ушиването – на Мица Кръстева (и нейната сестра Калица), готовото знаме се съхранява в къщата на Андрю Ат. Златарски.

Врачанското знаме има форма на *хоругва* (заради трите *лястовичи опашки* или *косици* в края му) с размери **180 см x 150 см** (дължина x широчина), а *косиците* с дължина 50 см влизат в посочения размер. Изработено е от атлас, с извезан с плюшени конци и сърма лъв от едната страна и кръст от другата. Думата *Свобода* е пришита с кадифе, а в края на зелената (средна) ивица със сърма е извезан надпис от сестрите, които са го изработили: *Калица и Мица х. Василови, 1876 апр. 12. Вратца*³¹. То и Староза-

³⁰ Страшимиров, Д.Т. *История на Априлското въстание*. Пловдив: 1907г., с. 231 - 233; *Пак там*, с. 236 - 237; Заимов, Ст. *Миналото. Етюди върху Записките на Захари Стоянов*..... София: 1895 г., с. 40; *Пак там*, с.75; Анков, М. Ив., *Спомени за размирните години: 1872-1878 г.* София: 1936 г., с. 32 -34; Хаджиниколова, Е. *Българите и Сръбско-турската война 1876 г.* София, 1996 г., с. 54; Добринович, Г. *Моите спомени 1876-1932*, София: 1932 г., с.3;

³¹ По данни, предоставени от г-жа Нели Стоянова, уредник в РИМ-гр. Враца; Анков, М. Ив., *Спомени за размирните години: 1872-1878*, София: 1936г., с. 21 - 24; *Пак там*, с. 27; *Пак там*, с.32 -34; Ангелов, Ив. *Враца и врачани в борбата*, Враца: 1957 г., с. 49; *Пак там*, с. 52;

горското от 1875 г. си приличат изключително много. И двете са **трицветни**, по тях има фигури на изправен лъв от едната и православен кръст от другата страна, поради което може уверено да се предположи, че вдъхновителят на Врачанското знаме е много добре запознат със Старозагорското. За такъв може уверено да се предположи, че е Ст. Заимов, но тъй като през есента на 1875 г. той е изпратен да подпали Цариград, остава хипотетичната възможност след завръщането му в Букурещ същата година *да е чул подробности за знамето на старозагорчани* в разговори със Стефан Стамболов и Георги Апостолов.

За Ботевата чета са предназначени две знамена – това на Червеноводската чета от 1875 г., изработено от Петра Обретенова, както и едно *трикоьрно знаме*, изрисувано в Гюргевското училище от учителя Филип Симидов. Предполага се, че първоначално на Хр. Ботев е обещано знамето на Д. Ценович, което в последния момент му е отказано и това го принуждава спешно да търси решение, като не е установено дали той или брат му Кирил са поръчали изработката му. То е предадено на Д. Горов, който го качва на парахода „Радецки“ и го предава на Хр. Ботев, но спешната му изработка се отразява на неговото качество – още на парахода боите се разтичат и изменят изображението³². На „Радецки“ Н. Обретенов изважда носеното от него знаме, това на Червеноводската чета, което допада на Хр. Ботев и воеводата нарежда цялата чета да положи клетва под него. Това противоречи на друго свидетелство, което твърди, че знамето на Симидов е видяно за последен път не на парахода, а на Милин камък, свито на топка³³.

Историята на българските доброволчески трицветни знамена е изцяло свързана със Сръбско-турската война (18.06.1876 г. – 16.02.1877 г.). Участието на български доброволчески чети (обединени в отряди) в нея се определя от нееднородните и често променящи се интереси и цели на сръбската външна политика. А при формирането на четите сърбите правят опит да ги нарекат *старосръбски* и да внесат разцепление между тях, но освен Симо Соколов никой друг български воевода не се поддава и не воюва

Страшимиров, Д.Т. *История на Априлското въстание*. Пловдивъ, 1907 г., с. 168; *Пак там*, с.181;

³² Според Ив. Кр. Стойчев това се дължи на избора на бои, които се оказват неподходящи – бел.авт..

³³ Стойчев, Ив. Кр. *Знамена и Ботйовата чета*..., София: 1940 г., с. 12; *Пак там*, с. 25-30; Ангелов, Ив. *Враца и врачани*..., Враца: 1957 г., с. 58; НБКМ-БИА, ф. 318, оп. 1, а. е. 3, л. 138; Чучков, Хр. *Град Велес. Учебното дело и революционните борби. Библиотека Струмски* [онлайн]. [прегледан на 02 май 2025]. Достъпен на: https://www.strumski.com/books/chochkov_veles.compressed.pdf

под сръбско знаме. В тази война нашите доброволци често ще преглъщат неблагоприятното сръбско отношение, но водени от желание за реванш за току-що потушеното и окървавено Априлско въстание, ще стиснат зъби и заедно със своите знамена ще бъдат винаги на първа линия в сраженията.

В лицето на *Човеколюбивото настоятелство*, преименувано след 10 юли 1876 г. на *Българско централно благотворително общество (БЦБО)*, известно също и като *Букурещкия комитет*, по време на тази война българските доброволци ще имат свое официално *организационно-политическо* представителство. Участието му в предстоящата война е уговорено през май 1876 г. в Берлин на среща с т.нар. *Херцеговинска комисия* (пряко свързана с Петербургския славянски комитет) и като легитимна българска организация приема да съдейства *организационно* (юни-август 1876 г.) с набиране на български доброволци в предстоящата война заради уверението, че *следва редът за освобождение и на българите*. В последния етап на войната (септември 1876 г. - март 1877 г.) има по-скоро *спомагателна роля* и заедно с руските славянски комитети ще подпомогне участието на български доброволци в Руско-българската доброволческа бригада, а след края на военните действия (до април 1877 г.) подпомага тяхната издръжка³⁴.

Когато се споменава *трицветно* знаме в този период, трябва да имаме предвид, че описанието му се основава на кореспонденция от 1937 г. между Велко Абаджиев (четник и участник във войната) и о.з. полковник Ив. Кр. Стойчев. Под трицветно знаме В. Абаджиев разбира основните народни бои (цветове), но не фиксира тяхната подредба. Това важно уточнение **обособява няколко такива знамена**, взели участие в състава на българските доброволчески чети³⁵. Данните, предоставени от него, са изключително интересни и поради някаква причина или не са ползвани, или е търсен източник, който да ги потвърди, или в крайна сметка на Ив. Кр. Стойчев не му стига времето да отпечата намереното³⁶.

При изясняване броя и вида на *българските трикоълорни знамена* не може да се търси пропорционалност между тях и броя на българските доброволчески чети от този период. За това има различни причини – **на първо място**, старите воеводи (Ф. Тотю, П. Хитов и Хр. Македонски) пристигат със знамена, с които вою-

³⁴ Стойчев, Кр., Ив. Знамена Въ и за българското опълчение, София:1943 г., с. 16-17; Пак там, с. 21; Пак там, с. 261-263; Хаджиниколова, Е. Българите и Сръбско-турската война 1876 г. София, 1996 г., с.27; Пак там, с. 74-75; Пак там, с.87;

³⁵ НБКМ-БИА, ф.318, оп. 1, а.е. 3, л.8;

³⁶ Макар и той самият да е оставил свои ръкописни бележки във фонда му, съхранен в ДВИА – гр. В. Търново. ДВИА, ф.012, оп.1, а. е. 157

ват от много време. **На второ място**, те отказват да ги предадат и така нарушават една негласна военна традиция – да воюват под знамената (в случая сръбски) на държавата, на чиято страна се сражават, а така също да положат клетва за вярност към местния владетел (в случая княз Милан). Остава спорен въпросът дали всъщност е полагана клетва и към кого³⁷. Тези откази, в контекста на териториалните аспирации на сръбските политики, водят до огромен скандал.

Неговото начало е дадено от сръбския военен министър Лешанин, който прави забележка, че *на сръбска земя не могат да се развяват чужди знамена*, като същевременно отказва да приеме преминаване на наши чети с наши знамена на официалния парад в Делиград. Решение е намерено със съдействието на митрополит Михаил и за да се избегнат ненужни скандали по време на церемониала военният министър стои до преминаването на сръбските части, а с наближаване на марша на българските доброволци се оттегля в палатката си и мястото му е заето от сръбски полковник, който довършва церемонията. На този парад, заедно със старите знамена на воеводите Панайот Хитов, Филип Тотю, на Симо Соколов (която има и носи сръбско знаме), осветени с церемониал на 11 юни 1876 г., участие вземат **още две нови трицветни знамена** – това на дядо Илю и на втората подчета на П. Хитов, които са *без надписи и извезани на тях фигури* (!). Същите са доставени в Кладово от представителя на Букурещкия комитет в града, Георги Живков, 2-3 дни преди четите да тръгнат към Делиград. Според спомените на В. Абаджиев, Г. Живков доставя неуточнен брой *трикоьорни* знамена, идентични (?) с настоящия ни трибагреник (бяло, зелено, червено). Именно там втората подчета на П. Хитов, под предводителството на дядо Желю, получава своето трикоьорно знаме (!). Също така той твърди, че такива знамена са дадени на Христо Македонски (заедно с това на Караджата, което той носи със себе си), Тодор Велков, Ефта Македонец и т.н. Има две предположения къде е оставен остатъкът от донесените от Георги Живков и останали нераздадени български трицветни знамена. Според едното, те са оставени на коменданта на гр. Кладово поручик Коста Радославович, за да ги раздава на други български чети, които се очаква да бъдат формирани на по-късен етап, а според другото предположение може би са оставени на представител на Букурещкия комитет в Турну Северин, който отговаря за влизането на бъл-

³⁷ Добринович, Г. *Моите спомени 1876-1932*, София, 1932 г., с. 9 - 10; *Биография на Филип Тотю Воеводата, Руссе 1893 г.*; НБКМ-БИА, ф. II А, сигн.8617^а, л. 152-153.; В: *Устав на българските доброволци в Кладово, Пак там*, ф. II Г, а. е. 31 /ф.232, с. 1-3 гр.;

гарски доброволци в Сърбия³⁸. Знамената нямат специално направени калъфи и затова през цялата война са изложени на всякакви атмосферни условия – дъжд, пек, сняг, вследствие на което боите им (цветовете) избеляват. Те са изработени от **обикновен атлаз, коприна, сатен** и т.н., а дръжките са от **ясен, чам, клен, явор и др.** В. Абаджиев прави скици както на български, така и на всички чужди трицветни знамена с обяснения за всяко едно от тях, което е видял с очите си като доброволец в тази война. Благодарение на това може да се направи следният опис :

1. *Панайот Хитов* – старо негово трицветно знаме с изправен лъв в средата, под надпис „Свобода или смърт“, размер 80 x 60 см (дължина x височина). Разликата между това знаме и знамето на Ф. Тотю е, че неговото е било „подлъжко“, **но със същата визия.**, изработено от българка в Букурещ през 1868 г.³⁹
2. *Дядо Желю* – дадено от Г. Живков трицветно знаме с размер 100 x 60 см (дължина x височина)
3. *Филип Тотю* – старо негово трицветно знаме с изправен лъв в средата, под надпис „Свобода или смърт“, размер 70 x 60 см, изработено в Браила през 1867 г. под ръководството на Иван Сапунов от Казанлък⁴⁰.
4. *Дядо Илю* – дадено от Г. Живков. Същото вероятно е дадено на четата на Ефта Македонца. Трицветно знаме с размер 100 x 60 см (дължина x височина).
5. *Знаме на Червеноводската чета (?)*
6. *Христо Македонски* – старо негово, заедно с дадено от Г. Живков трицветно знаме с размер 100 x 70 см (дължина x височина)

Благодарение на събраните данни е възможно да се състави непълен списък и на знаменосците в четите ни, взели участие в Сръбско-турската война през 1876 г. - чета на Панайот Хитов - от Кладово до Делиград - неизвестен; от Делиград до края на участието му във войната - Кирил Атанасов (Плевнелията)⁴¹, чета на Филип Тотю - до Кладово - Димитър Дишлиев, чета

³⁸ НБКМ-БИА, ф.318, оп.1, а. е. 3, л. 8; кап. Станев, Г. *Клетва и даването ѝ под военните знамена във*, София: 1909 г., с.261; Хаджиниколова, Е. *Българите и Сръбско-турската война 1876 г.* София: 1996 г., с. 60 - 61; *Пак там*, с.74-75; *Пак там*, с.87; *Пак там*, с.96; Добринович, Г. *Моите спомени 1876-1932*, София: 1932 г., с. 10; Колевъ, Т. *Българският Доброволци във Сръбско Турската война 1876.....* Казанлък: 1896 г, с. 22; НБКМ-БИА, ф. II А, а.е. 8617А, 152-160; *Пак там*, ф.318, оп. 1, а.е. 3, 3-згр.; *Пак там*, л. 4 -7гр.; *Пак там*, л. 10.;

³⁹ НБКМ-БИА, ф.318, оп.1, а.е. 3, л. 3; *Пак там*, л.9;

⁴⁰ *Пак там*;

⁴¹ *Пак там*, л. 7;

на дядо Желю - Д. Решев от Русе⁴², **чета на Христо Македонски - Стефан Митров** от Куманово (убит)⁴³, **чета на Симо Соколов - Милан Маньов**, с. Сухидол ⁴⁴, **чета на Тодор Велков - дедо Тодор** от с. Червена вода, Русенско (убит при Флорентин)⁴⁵.

Под ръководството на ген. Черняев българското доброволческо движение се трансформира и на 19 август 1876 г. в Делиград нашите чети са обединени в *български доброволчески батальони*, а през септември същата година се формират два руско-български батальона, обединени в *Руско-българска доброволческа бригада*. По време на войната са формирани общо 7 доброволчески батальона: *I руско-черногорски батальон*; *II руско-български батальон*⁴⁶; *III руско-български батальон*; *IV батальон руско-арнаутски*⁴⁷; *V батальон*⁴⁸; *VI батальон*; *VII батальон „Княгиня Наталия“*, чиито военен (батальонен) свещеник е българинът **Георги Георгиев**).

Всяка чета, която се присъединява към състава на Руско-българската бригада, предава двете си знамена (старо и ново). Само знамето на Ф. Тотю се „спасява“ по случайност, защото неговият знаменосец Д. Дишлиев, след скандал с П. Хитов, го прибира в кожената си чанта и заминава за Румъния, за да може през 1884 г. то да бъде дарено на Народния музей в гр. София. За съжаление това не се случва със знамето на П. Хитов, чиято съдба днес е неизвестна⁴⁹. След няколко дни на новосформираните батальони са върнати само новите *трицветни знамена*. По непроверени от друг източник данни знамето на четата на дядо Желю е връчено на *III руско-български батальон*. То е разпознато по инициалите на знаменосеца, издълбани върху дръжката му: „Д.Р.“ (Дим. Рашев). Споменава се, че V батальон също има българско знаме⁵⁰.

На 8 септември 1876 г. българските доброволци полагат клетва под български *трицветни знамена* в присъствието на **военен протойерей (!)**, а Руско-българската доброволческа бригада взема участие в боевете през септември и октомври 1876 г. Според свидетел на случката по онова време, *знаменосец на III руско-бъл-*

⁴² Пак там.

⁴³ Пак там, ф. II А, сигн. 9387;

⁴⁴ ЦДА, ф. 686, оп. 1, а.е. 405, л.118;

⁴⁵ НБКМ-БИА, ф.318, оп.1, а. е. 3, л. 7;

⁴⁶ Четите на Ильо Марков и Хр. Македонски образуват Втори руско-български български батальон. В: **Хаджиниколова, Е. Българите и Сръбско-турската война 1876 г.** София: 1996 г., с.28;

⁴⁷ Оклеветанное знамя *Livejournal*. [онлайн]. [прегледан на 05 май 2025]. Достъпен на: <https://voljena.livejournal.com/368272.html>

⁴⁸ НВИМ, инв. № V-A-216

⁴⁹ НБКМ-БИА, ф.318, оп.1, а. е. 3, л.30гр.;

⁵⁰ Пак там, л.10; Пак там, л.20;

гарски батальон през 1876 г. е Христо Кръстев (Пощата). След подписване на примирието нашите доброволци са изпратени в казармите на гр. Кладово, където на 4 април 1877 г. разкриват намерението на командира на III руско-български батальон майор Чилиев⁵¹ да задържи батальонното знаме, съхранявано в дружинната канцелария, за да го отнесе в Русия и да го дари на Славянските комитети. Пред квартирата му бързо се събира тълпа българи и става скандал, който привлича вниманието на местното население и така се предотвратява изпращането на въпросното знаме в Русия.

Знамето е трицветно, а цветовете са разположени по следния начин (белези⁵²), хоризонтално, от горе надолу: **червено** (най-горе), **бяло** (в средата) и **зелено** (най-долу), с извезан девиз „Свобода или смърт“. Изработено е от атлаз, а надписът му започва от долната зелена полоса, обикаля в полукръг (през бялото и червеното), за да завърши в противоположния ѝ край. В описанието **липсва изображение на лъв (!!!)** или други елементи, описание на височината на дръжката, материал, от който е изработена, но е известно, че е изцяло изрисувана в български трицвет. В горния си край завършва с метална топка, върху която е **поставен православен кръст**. Това описание се потвърждава от съхранена снимка на батальона, направена между 5 и 7 април 1877 г. в Кладово. Т.е. с известна вероятност може да се твърди, че това е **неизвестен тип българско триколюрно знаме**, взело участие във войната⁵³. Историята около него допълнително се преплита с друго (или същото) трицветно знаме, което пристига в Пловдив в началото на май 1877 г. То е донесено в Българското опълчение от знаменосеца (?) на III руско-български батальон **Петко Николов**, който разказва, че по своя инициатива, считайки го за **светиня**, отковава знамето, отрязва **копието му** и заедно с неговата скоба го прибира в чохъла му и така го донася и предава на началството на формиращото се Българско опълчение. Той обаче не дава никакви допълнителни подробности за знамето (цветове, надписи, фигури и т.н.). Дали става въпрос за друго батальонно знаме, предният автор се е заблудил, или пък това, което пристига в състава на опълчението, се явява второ в състава на батальона, е трудно да се каже. То остава на съхранение в състава на V пеша дружина от Българското опълчение, а командирът му, полковник Константин Нищенко през 1884 г., като командир

⁵¹ Майор Чилиев през август 1878 г. горещо ще се застъпва и настоява пред своето началство на Самарското знаме да се отдават почести като на *военно знаме* – б.а.

⁵² описани от очевидеца, който го е оставил – б.а.

⁵³ сигн. III-88о. Министерство на отбраната, „Ведомствен отдел“

на 19 стрелкови батальон, моли Вселволод Викторович Сахаров (руски офицер на българска служба) да го предаде в Двореца, за което е награден с орден „За храброст“ III ст. от княз Александър I Батенберг⁵⁴.

На 7 април 1877 г. в Турну Северин от поручик Иван Диякович от IV Руско-арнаутски батальон на Киряк Цанков, председател на БЦБО, са предадени други **две български трицветни знамена**. От изследвани документи и спомени на К. Цанков може да се предположи уверено, че те вероятно са били само и единствено във вече споменатия батальон. Тези знамена обаче *не стигат до Българското опълчение*, а дълги години са съхранявани от Цанков и с акт от 10 юни 1896г. са предадени в Народния музей. Там е отбелязано, **че двете знамена са трицветни, сиреч съдържат народните бои** (без да се уточнява как са подредени цветовете. В средата, на зелен фон, има фигура на изправен български лъв, стъпил върху полумесец, а около него надписът, разположен отляво и отдясно на него, гласи: „**Свобода или смърт**“⁵⁵. Едното е изработено от коприна, а другото от памучен плат. На последното има надпис със **сръбски правопис**: „М. М. Обренович. Димитрие Станкич Гайрјачар IV К. С. 1876“⁵⁶. За последното Велко Абаджиев смята, че това знаме е сръбско (обърнат руски трицвет), а към него е пришит изправен български лъв. Надписът по него (М. М. Обренович. Димитрие Станкич байрактар IV К. С.1876) той разчита по следния начин: **Милан Обренович Димитрие Станкич байрактар IV Княз Сръбски 1876**. Името на знаменосеца според него е на български доброволец, което обаче е **посърбено**⁵⁷.

Извън всичко описано дотук, до 1912 г. съществува едно почти неизвестно *трицветно* знаме, което може би и към този момент се намира в Република Турция. През 1912 г., малко преди началото на Балканската война, българският дипломатически агент в Цариград (дн. Истанбул, Република Турция) М.К. Сарафов с Поверителен доклад под № 402 от 4 май 1912 г. уведомява министъра на външните работи и вероизповеданията Ив. Ев. Гешов, че в средата на месец април същата година *към него се е обърна-*

⁵⁴ ЦДА, ф. 3к, оп. 11, а. е. 1, л. 132 – 133г.

⁵⁵ ДВИА, ф.012, оп.1, а.е.157, л.250-251, л.255

⁵⁶ Хаджиниколова, Е. *Българите и Сръбско-турската война 1876 г.* София, 1996 г., с. 76; *Пак там*, с. 100; Руско-българска бригада, *Войводи*. [онлайн] .[прегледан на 05 май 2025 г.]. Достъпен на: <https://voivodi.eu/cheti/rusko-blgarska-brigada/>; НБКМ-БИА, ф.18, л.13; *Пак там*, 96; Спомени от участието в Турско-сръбската война от 1876 г. от подпоручик Георги В. Николаев. *Пак там*, ф. II А, а. е. 7953-7953^а, л 28-30; *Пак там*, ф. 5, а. е. 7, л 350-352; *Пак там*, ф. 10, а. е. 5, л. 1;

⁵⁷ НБКМ-БИА, ф.318, оп.1, а. е. 3, л. 20;

ло едно лице, което иска да продаде едно въстаническо знаме от Априлското въстание. То е притежание на Черкез Ахмед Делалаеддин Паша, запасен дивизионен генерал, който предлага Царското правителство да го откупи за цена, която ще предложи, след като последното прояви интерес за откупуването му. Същото, според разказа на притежателя, е ушито от Райна Попгеоргиева по време на Априлското въстание. Няма данни как завършва сделката, но за наше щастие собственикът се съгласява да бъде направена снимка на знамето (заедно с описание), изпратена до Министерство на външните работи.

Знамето е трицветно, с цветове, разположени от горе надолу: **бяло** (най-горе), **червено** (по средата), **зелено** (най-долу). Изработено от коприна (бялото), към която е пришит вълнен плат (червено и зелено). На бялата полоса се забелязват остатъци от надписа „Свобода или смърт“, който продължава и върху червената. Извезан е с бяла или жълта сърма (почернели по онова време), а под него върху червен плат е извезан изправен лъв (изработен от жълтеникава копринена прежда) с корона на главата, стъпил с десния си крак върху полумесец (изработени от сърма). Знамето се закрепва към дръжката (която липсва) с бял ширит, неговите размери са **100 x 90 см** (дължина x височина). Предвид снимката и направеното описание, визия и размери, то по-скоро се доближава до *българско доброволческо знаме* от периода на Сръбско-турската война, което по неизяснени обстоятелства може би е попаднало в плен⁵⁸.

Преди и по време на Руско-турската Освободителна война (1877-78 г.) се създават много доброволчески чети, които изпълняват различни задачи, поставени от руското командване. Една от тях е тази на дядо Желю Войвода, който заедно с Панайот Хитов, действа в Еленския и Котленския Балкан. Четата има *трицветно българско знаме, шито и изработено от фин вълнен плат*, с размер 127x125 см (дължина x широчина), със зигзагообразно изрязана външна страна. Състои се от три хоризонтални ивици – **бяла** (горе), **зелена** (в средата) и **червена** (долу), а в средата, върху зелената, е апликиран кръст от вълнен плат, чиито рамене завършват с троен овал. Под кръста, от лицевата част, с бели конци е извезан текстът **За славянска Свобода** и датата на създаване на четата – **1877 ав. 20**, а по края на трите страни е пришит шнур от бели, зелени и червени конци. На обратната страна на знамето няма надписи или изображения⁵⁹. От този период съ-

⁵⁸ ЦДА, ф.176К, оп. 2, а. е. 1313, л.41;

⁵⁹ е-музеен вестник, год. I (2009) 1 от октомври 2009 г. *НВИМ* [онлайн], [прегледан на 05 май 2025 г.]. Достъпен на: <https://militarymuseum.bg/>;

ществува документ с дата 17 юли 1877 г., изпратен от арх. Стефан до Градския съвет на току-що освободеното Търново. В него Негово преподобие предлага да се закупят материали за изработка на знаме, което да се връчи на *волонтерите*, а от направения списък може да се направи изводът, че то ще бъде трицветно. Тъй като липсва друга кореспонденция, е много трудно да се предположи каква е по-нататъшната му съдба⁶⁰. Приблизително от този период е едно трицветно знаме, взело участие в ***т.нар. Родопско въстание*** от 1878 г. Според Стою Неделчев Шишков, биограф на Капитан Петко Войвода, то е ползвано от четата му в сраженията срещу местни башибозуци при селата Беден и Брезе (дн. Смолянско)⁶¹.

Пътят на българските трицветни знамена в периода 1875-1878 г. завършва с утвърждаване на националния ни трицвет, приет с чл. 23 от Конституцията на Княжество България. Извън контекста на изследванията на Ив. Кр. Стойчев остава неясен въпросът защо точно тогава е утвърден националният ни трицвет. Конфигурацията, цветовете, дизайнът, и особено историческият момент през пролетта на 1879 г., в който е утвърдено българското национално трицветно знаме, трудно може да се определи като *случайно стечение на обстоятелствата* или *политически каприз*. И може би отговорът се крие в използването на точния исторически момент, в който този избор ще бъде *прегледнат* от Османска империя⁶². В заключение оставам с надеждата, че темата ще намери своето продължение в изследвания и на други автори, а чрез намиране на нови доказателства да се изградят научно доказани тези, които да допринесат за по-прецизното изясняване на темата за българските бойни триколюрни знамена.

⁶⁰ НБКМ-БИА, ф. 68, оп. 18, л.24;

⁶¹ *Пак там*, ф. 318, оп. 1, а. е. 3, л.257гр.

⁶² **Трифонов, Ст.** *История на българите 1878-1944 г., том I 1878-1912 г.*, София: издателство „Просвета“, 1994, 11-13; **Стойчев, Ив. Кр.** *Въпросът за народното знаме*, София, 1939 г., с. 7; *Пак там*, с. 10-11; *Флаги государств мира. О геральдики* [онлайн] .[прегледан на 20 април 2025 г.]. Достъпен на: <http://ogeraldike.ru/books/item/foo/soo/zoo000007/index.shtml>; *Principality of Serbia (1830-1882). FOTW* [онлайн], [прегледан на 20 април 2025 г.]. Достъпен на: (20 април 2025). https://www.fotw.info/flags/rs_pr.html

THE BULGARIAN „TRICOLOUR” IN THE FLAGS OF THE BULGARIAN INSURGENTS, VOLUNTEERS AND CHETNIKS IN THE PERIOD 1875 – 1878

Asen Pavlov

Abstract: The exhibition examines the tricolor Bulgarian flags that were part of our national liberation movement in the period 1875-1878 in various military formations—Bulgarian detachments and Russian-Bulgarian battalions—where they took an active part in the processes in the Balkans preceding our political liberation. Their appearance, shape, layout, and color combination greatly influenced the current Bulgarian national flag, which 147 years later unites and identifies us as a people. Viewed from the distance of time, they can be declared battle flags (with all the conventionality of this concept) precisely because thousands of Bulgarians fought and shed their blood under them, to whom we owe our Freedom and Independence.

Keywords: Bulgarian tricolour flag; Bulgarian rebels and volunteers; battalions; Stara Zagora flag; Vratsa flag; Serbo-Turkish War 1876; Russian-Bulgarian battalions.

Асен Павлов

София

E-mail: asen_78@mail.bg